

תיק עבודות

אלדד רפאלי

הפעימה, ההתנתקות וההתכנסות: אחיזת העיניים של מהלכי השלום הישראלי-פלסטיני

מאיר ויגודר

ככל שהזמן עובר והזיכרון מתקצר, נקרא הסכסוך הישראלי-פלסטיני על פי תאריכים שונים מן העבר. 1948 נשמע כתאריך הזוי שאין להגותו כי אינו שייך עוד לרצף האירועים, שהרי רוב האנשים זוכרים עתה רק מ-1967 ואילך. מי שסייע למחיקת 1948 מן התודעה היה דווקא השמאל הציוני הליברלי, שהאמין כי חזרה לגבולות הקו הירוק תאפשר לפתור את הסכסוך בין העמים. בגיליון זה של תיאוריה וביקורת, המוקדש ל"67ל40", קשה לבחור דימוים מייצגים של הכיבוש בלי לשתף פעולה עם התפיסה הסבורה כי ראשיתו של העוול שנעשה לעם הפלסטיני היא במלחמת 1967. בפתח הדבר של הגיליון מבטא העורך, יהודה שנהב, את אי-שביעות רצונו מן המונח כיבוש, שהפך למונח שגור ושחוק ואיכד את כוחו הביקורתי. דווקא השימוש שעושה בו מחנה השלום יוצר נוסטלגיה לתקופה שלפני 1967, כאילו אז היתה ישראל מדינה ריבונית ותקנית בעלת גבולות מוכרים, וכאילו ערביי ישראל לא היו נתונים אז למשטר צבאי.

מירון בנבנישתי מסתייג אף הוא מן השימוש במונח כיבוש. לדבריו, הדגש על עוולות הכיבוש והרצון לחזור לגבולות 1967 מבטאים "כמיהה נוסטלגית לתור הזהב הדומיני של ימי 'ארץ ישראל הקטנה', שבה הבעיה הפלסטינית נעלמה למשך 19 שנה והפכה ליסכסוך הישראלי-ערבי עם מדינות ערב, ואילו הפלסטינים הפכו ל'פליטים', 'מסתננים' ו'פדאיונים'".¹ אולם גרוע מכך, רוב הישראלים כיום, ובייחוד הצעירים, כלל אינם משתמשים במונח כיבוש ואינם מנסים לתהות על קנקנו.

המונח כיבוש מגדיר בדרך כלל שליטה על מקום ועל תושבים לפרק זמן קצר בהרבה מן השליטה הנמשכת של ישראל על השטחים הפלסטיניים. המונח כיבוש גם מתייחס בדרך כלל לפעולות הצבא בשטח. ואילו במקרה שלפנינו, פעולת ההשתלטות האזרחית של המתנחלים, הנמשכת זמן רב כל כך, יצרה טשטוש מוחלט בין שני צדי הקו הירוק. כפי שבנבנישתי מראה, מכבסת המילים של התקשורת ושל הממסד הישראליים יצרה מונחים חדשים: השטחים הכבושים נקראו תחילה "שטחים מוחזקים", הגדה המערבית החלה להיקרא "יהודה ושומרון" וההתנחלויות הפכו ל"התיישבויות". מבין שלל הסמאות שצצו

¹ מירון בנבנישתי, 2007. "הבעיה שלא נעלמת", מצד שני (המרכז לאינפורמציה אלטרנטיבית) 19-20 (קיץ): 18-21.

ונעלמו, שתי סמאות מן העשור האחרון מדגימות היטב את הטשטוש: "יש"ע זה כאן", נכתב על סטיקרים בתל-אביב עם פרוץ אינתיפאדת אל-אקצא, ובשלטי החוצות שהוצגו לפני ההתנתקות נכתב "מתחברים לגוש קטיף".

במקום להציג דימויים נדושים של חיילים ישראלים המדכאים פלסטינים בשטחים הכבושים, בחרתי דווקא בשתי סדרות של תצלומים המתעדות רגעים שבהם הממסד הישראלי הפיח תקווה בעם באשר לתהליך השלום ואף הזהיר את העם שעליו להתכונן ל"ויתורים כואבים", בשעה שהשליטה על הפלסטינים נמשכה למעשה בדרכים אחרות, מתוחכמות יותר. ב-1994 חברו יחד אלדד רפאלי ומיקי קרצמן, שניהם צלמי עיתונות בעלי דעות ביקורתיות מוצקות על הכיבוש, כדי לצלם את יציאתם כביכול של כוחות צה"ל מאזורי A בגדה המערבית בתחילת יישומו של הסכם אוסלו. כעבור למעלה מעשור, ב-2005, תיעדו השניים את יישום תוכנית ההתנתקות מגוש קטיף שבחבל עזה. בתיק מובאות שתי סדרות תצלומים של אלדד רפאלי. בראשונה, המובאת בחלק התחתון של דפי תיק העבודות, אנו עדים לתגובות הראשונות של הפלסטינים ליציאת הצבא הישראלי מעריהם ולנקודות ציון במאבק בין הישראלים לפלסטינים. בסדרה השנייה, המוצגת בחלק העליון של דפי התיק, בחרתי לא להראות את דימויי הפינני מגוש קטיף, שהוצגו כה רבות, אלא להתמקד בתצלומי בתים ואזורים נטושים, שבהם רפאלי כבר גירש את המתנחלים ומחקם מן הנוף עוד בטרם פינו אותם הצבא והמשטרה. בנוף מלא צלקות ושאריות של קהילות המתנחלים, שלא האמינו שיפוננו עד הרגע האחרון, משתקפות תמונותיהם של גירושים אחרים: תמונת עקירתם של הפלסטינים ב-1948 או תמונת הפינני של תושבי ימית, שנאלצו לעזוב את סיני וחלקם עברו לגוש קטיף. תצלומי הנוף הנטושים והבתים השוממים מסמנים גם אירוע עתידי, לפחות בדמיונם של קיצונים פונדמנטליסטים משני הצדדים, שהיו רוצים לראות את ארצם השלמה ריקה מיהודים או מערבים.

תיק העבודות נפתח בדיוקנו של יאסר ערפאת מ-1995, ששועתק לפתע ונתלה בכל הערים, לצד דגלי פלסטין שזה לא כבר אסור היה להניפם, כמו אותם מבוקשים שיצאו לרחובות לאחר פינוי הערים וסימלו בעיני האוכלוסייה את ניצחונו הזמני של המאבק. פניו של ערפאת נראים כמו שקף מן הדימויים המתעתעים של פנסי הקסם, שנדמו פעם לאנשים כדמויות רפאים. צל של יד המורמת על פני דיוקנו של ערפאת (הפעם אין זה סימן לכניעה) מעיד על תנועות אקספרסיביות, שלא נראו קודם לכן, של שמחה על פינוי כוחות הצבא הישראלי. חגיגות השמחה הספונטניות של ההמון לוו בשריקות ובצהלולים של נשים המקבלות את השוטרים הפלסטינים בפתחי הערים. רק אוזן מיומנת יכולה היתה להבחין בין קולות השמחה לבין זעקות השבר שידעו אותן נשים להשמיע לעתים תכופות, כשקיבלו ידיעה על מעצר של קרוב משפחה או על מות בן. אולם יש לשים לב, היד המסתירה את פניו של ערפאת מסמנת גם צל המעיב על תמימותן של תגובות השמחה של הקהל הפלסטיני, שעל אף השגותיו על הסכם אוסלו רצה להאמין באמת ובתמים שהכיבוש הגיע לקצו. תצלומיו של רפאלי נראים בדיעבד כאילו ביקשו להזהיר מפני האלימות והסבל

העתידים לבוא. ואמנם ההתפכחות מהסכם אוסלו, שלא הניב דבר, הובילה עד מהרה לאינתיפאדה נוספת. הרפסי התצלומים החשוכים שבהם פרטים מעטים, הניגוד הקיצוני בין אור לצל והעובדה שהאור מגיע מאחור ובכך מדגיש את קווי המתאר של הדמויות ושל התנועות – כל אלה מייצרים עולם של צללים המרמז על טיב השיח הלא מתפשר של הסכסוך. הקיצונים משני הצדדים קראו תיגר על השפיות והצליחו לגרור את כולם למעגלי אלימות שאיש לא שיער את עוצמתם, מעגלים שהתפרצו אחרי ועידת קמפ דייוויד בשנת 2000, כאשר אהוד ברק הכריז קבל עם ועדה שלישראל אין פרטנר לשלום ושהישראלים חיים בוויולה בג'ונגל. אולם ברגע ההוא, כאשר השבאב הפלסטיני ציפה בדריכות לבואו של ערפאת, דיוקנו סימל עדיין את מושיעה הלא מעורער של ההתנגדות הלאומית הפלסטינית. המוני אנשים חיכו לו בהתרגשות כשהגיע בשיירה לעזה דרך סיני ואז, בדילוגי מסוק שתואמו מראש עם הישראלים, המשיך לערים אחרות ובהן רמאללה ובית לחם, באותו ביקור מתוקשר בחג המולד בדצמבר 1995. והנה בדיעבד, לאחר שזה מקרוב ירו פעילי חמאס על תצלומיו של ערפאת ועל סימני הריבונות של הרשות הפלסטינית במשרדי פת"ח בעזה (ביום שבו נבראה חמאסטן), מה באמת נותר בזיכרונו מאותו מנהיג לא מפוענח, שעד היום לא ברור אם בכלל רצה ויכול היה להשיג פשרה היסטורית בנושאי המחלוקת העיקריים – הפליטים וירושלים? אין זה ברור גם עד כמה היה ערפאת אחראי ישירות לשחיתותה של המנהיגות הפלסטינית, שלא הצליחה לדאוג לאזרחיה וחתמה עם ישראל על הסכם שלא היטיב עם צורכי עמה, וכך הפכה עד מהרה למדינת חסות, לבנטוסטן של ישראל.

תצלום דיוקנו של ערפאת יכול לשמש לנו כאותה עוגיית מדלן של פרוסט. בעזרתו אפשר לחזור לרגעי האופוריה ולהיזכר, על אף הביקורת על תהליך אוסלו, בהשתלשלות ה"פעילות" שהפילו תקווה בשני העמים. משאלת הלב שהופיעה בכותרת בעיתון ישראלי, שליווה את ראשית הפינוי מעזה, היתה לראות את "החיל האחרון". ההמון במחנה ג'באליה, שסימל את תחילת ההתקוממות באינתיפאדה הראשונה, התעורר בכוקר וגילה שהישראלים עזבו בגנבה את המאחז הצבאי השנוא בלב המחנה. עם שחר נהרו אליו ההמונים ועלו למגדל השמירה, שממנו פיקחו עליהם, כדי להביט על מקום מגוריהם מנקודת המבט הכוחנית של החיילים. ביריחו נראו ראשוני השוטרים הפלסטינים שהגיעו לעיר וקיבלו תחמושת לנשקיהם, וילדים הניפו דגלים על עמודי חשמל כדי שיתנוססו גבוה יותר מן הדגל הישראלי בבית הממשל. בערים אחרות כגון ג'נין, טול כרם ושכם צבאו ההמונים על בית הממשל הצבאי ונכנסו למתקני השב"כ ולבתי המעצר כדי לראות את המקום שהיה סמל לדריסת הכבוד והחופש שלהם. הישראלים עמלו על מעבר מסודר ולא שיתפו פעולה עם צוותי החדשות, שביקשו לצלם את הדגל הישראלי מורד מן התורן. המילה כיבוש לא עלתה על דל שפתייהם של העיתונאים או של אנשי הצבא. בשכם נפוצה השמועה שהצבא מנסה לעזוב באישון לילה, בלי שייראה, והמון רב יצא לשרוק לו בוז ולשרוף את דגלי ישראל. התגובות האלה סימלו את רגעי הספונטניות היחידים שבהם ההמון יכול היה להביע את

תחושות ההתנגדות, החופש וההקלה. השימוש במונח "ג'לה" בערבית ביטא את ההתנערות העצמית מן הכיבוש: כל פינוי לווח בסילוק סממני הצבא. עיזאת ג'אבר, פלסטיני תושב שכם, הסביר לעיתונאי ישראלי כי אך סמלי הוא שהישראלים עזבו את הערים לפני שנכנסו אליהן השוטרים הפלסטינים: "כך אנו מרגישים שאנחנו גירשנו את הכיבוש, ולא ההסכם. צריך לזכור שבלי האינתיפאדה שאותה נשאנו על גבינו לא היו מגיעים ליום הזה".²

תיק העבודות מסתיים בתצלום נוף: פורטרט של בתים בעלי גגות רעפים בגוש קטיף, המייצגים את הארכיטקטורה של ההתנחלויות ושל האפרטהייד הישראלי. בשקט הנדיר של התצלום הזה מגולמת החוויה ההזויה של ההתנחלויות בגוש קטיף. אי-אפשר היה לעמוד על טיבן בלי לבקר במקום הזה, שהיה ידוע, לדברי אחד המתנחלים, בתור "המערב הפרוע של ישראל": ברגע שעברו המכוניות את מחסום כיסופים הן נכנסו לשטח מדברי שהתפרס לעבר הים בין שדות וחממות, מגדלי שמירה של הצבא וכבישים ראשיים, שבהם נסעו רק מתנחלים אל הווילות ואל הדשאים בין שכונות הפחונים של אל-מוואסי. תאורת הלילה בכבישים נועדה לספק למתנחלים ביטחון מפני התקפות ליליות יותר משהיא נועדה להאיר את הדרך. שיירות של רכבי "ספארי" צבאיים משוריינים הובילו חיילים אל מגדלי השמירה. מבעד לצריחים יכלו החיילים לראות את החופים הנקיים לאורך הים הריק והבתולי, שכן על הדייגים נאסר לשוט ולדוג בו לפרנסתם. הקיר הגבוה בנווה דקלים, שנקרא "חומת ברלין", היה אחד מני מוצבים רבים שהפרידו בין המתנחלים לבין עשרות אלפי הפלסטינים במחנות הפליטים, שלא יכלו לנוע בחופשיות. רוב אזרחי ישראל התוודעו לחוויה הסוריאליסטית של גוש קטיף רק כשהגיעה לקצה, למראה תמונות הפינוי בטלוויזיה וההתכתשות בין הצבא לתושבים. אולם דווקא התצלום השקט והריאליסטי שצילם רפאלי, של שני הבתים בעלי גגות הרעפים האדומים, מציג את מה שרולן בארת היה מגדיר אופיו המוטרף של הצילום. אנו מתבוננים בתצלום של שני בתים המייצגים מאורע שטרם התקיים – הריסתם של הבתים בידי דחפורים, ששימשו במרוצת השנים דווקא את המתנחלים ואת השלטון הישראלי כאשר הרסו בתים של פלסטינים ועקרו עצים ושדות חקלאיים. אנו רואים בית העומד להיהרס, אך במציאות של המתבונן בתצלום הוא כבר אינו קיים, ולכן התצלום מצליח לערער את הקשר האינדקסלי בין הדימוי לרפרנט, המעניק לתצלום את כוחו להעיד ומותיר לנו רק את עקבות הבית כדימוי הזוי.

הדימוי המיותם הזה אינו יכול להעיד לבדו על הגזענות ועל האלימות שהוא מייצג. הסטטיסטיקה שאליה הוא שייך מלמדת מה עבר על חבל ארץ זה בשנים 2000–2005: 1,719 פלסטינים נהרגו מאש צה"ל, בהם 96 נשים ו-379 נערים שטרם מלאו להם 18 ו-236 שטרם מלאו להם 16. 9,000 פלסטינים נפצעו ובתיהם של 20,000 פלסטינים נפגעו מדחפורים וממסוקים.³

² רוני שקד, 1995. "צה"ל התקפל, ההמון השתלט", ידיעות אחרונות, 13.12.1995, עמ' 3.

³ עמירה הס, 2005. "99.5% הנותרים", הארץ, 24.8.2005, עמ' ב-1.

על הפרטים האלה לא שמענו בדיווחים על המבצע הצבאי־אזרחי שבו גויסו כ־50,000 איש כדי לפנות 1,500 משפחות ולהרוס 2,000 בתי מגורים, חממות, מתקני צבא ומגדלי שמירה, ואינספור דברים נוספים שהותירו מאחוריהם. הכאב היה רק של הישראלים: שמענו על "עקירה", על "גירוש" ועל "טראומה" וראינו סצנות סוחטות דמעות של בכי, תקיעות בשופר, טקסי קריעה ותפילות מול המצלמות, שלא היו מביישות שום הפקה הוליוודית. אי־אפשר שלא לחשוב על האירוניה של המפעל הציוני, שהחל בדימוי של יישובי חומה ומגדל והמשיך במרוצת השנים שאחרי 1967 בקרוונים שנראו נישאים על גבי מכוניות משא בדרכן להקמת מאחזים — והנה כעבור ארבעים שנה פיניו של גוש קטיף מאופיין בדימוי דומה. את הקרוון החליפה מכולה של אוניה, שאפשרה למארגני הפינוי לפנות את הבתים אחרי שהמשפחות גורשו באוטובוסים. מכולה הנישאת על מנוף שימשה גם כדי להעלות את החיילים אל גג בית הכנסת בכפר דרום, שבו התרחש הקרב היחיד והסמלי עם המתנחלים. האם המעבר בין הקרוון למכולה, דרך הווילה, מלמד משהו על חולשתו של המפעל הציוני כולו?

הדיון על מעמד הבתים, שהתנהל במשך השנתיים שקדמו לפינוי, העיד על הדעות הפוליטיות של משתתפיו: אנשי השמאל נטו לומר שאסור להרוס את בתי ההתיישבות, ואילו אנשי ימין טענו שיהיה זה מחדל להשאיר את הבתים על תלם. הדיון הגיע לידי גיחוך שכן הוא עסק למעשה בתדמית התקשורתית ובחשש מפני המראה של דגלי חמאס המתנוססים על גגות הבתים. דווקא ראש מנהלת ההתנתקות, יונתן בשיא, בעצמו אדם דתי, הפתיע כשאמר כי מוטב לא להרוס את הבתים משום שיהיה זה נורא יותר לראות את דגלי חמאס על חורבות הבתים מלראותם על הגגות. הפלסטינים שרואיינו בנושא החזיקו בדעה חד־משמעית הרבה יותר: לא היה להם כל צורך בבתים האלה; הם רצו לא רק להביט בהריסות, אלא גם למחוק את עקבות ההתנחלויות בעזרת החולות.

בתצלום של הבתים החותם את תיק העבודות, רפאלי מפנה את תשומת לבנו לחול על האספלט, היוצר צורה של סוגר שמאלי. דימוי פיוטי זה מזכיר לנו את שעון החול העתיק ואת דימוי הזמן האוּזל כחול הנשפך בין האצבעות. פתגם ערבי מספר שכל הצבאות הזרים והמעצמות הקולוניאליות שהגיעו למזרח התיכון לא הצליחו להחזיק מעמד ולבסוף עזבו ונעלמו, ונותרו רק החולות. כך, אם לא נתעשת במהרה ונהיה יצירתיים יותר, עלולים גם אנחנו להפוך לגרגר חול מזערי בתצלום הנוף הפנורמי של ההיסטוריה.